

## Flash News 1, 2024

### Οικογένεια και γονιμότητα στην Ελλάδα και την Ευρώπη

Βύρων Κοτσαμάνης

Το δημογραφικό στη χώρα μας αναδεικνύεται έως ένα από τα ζητήματα που πρέπει να αντιμετωπισθούν άμεσα η δε συζήτηση για αυτό επικεντρώνεται συνήθως σε μια από τις διαστάσεις του, την «υπογεννητικότητα». Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται έτσι στην εξέλιξη των γεννήσεων οι οποίες μετά από μια τριακονταετία (1951-1970) σταθεροποίησής τους γύρω στις 150 χιλιάδες ετησίως κατά μέσο όρο, μειώνονται, με αποτέλεσμα την δεκαετία του 1990 να περιορισθούν στις 100 χιλ. και, στη συνέχεια, μετά από μια μικρή άνοδο την δεκαετία του 2000, να συνεχίσουν την πτωτική τους πορεία (72,5 χιλ. το 2023). Η μείωση αυτή, ιδιαίτερα έντονη μετά το 1980, ξεκίνησε φυσικά πολύ νωρίτερα καθώς αν την δεκαετία του 1930, με έναν μικρότερο πληθυσμό είχαμε σχεδόν 190 χιλ. γεννήσεις ετησίως κατά μέσο όρο, το 1955-1964 περιορίστηκαν στις 154 χιλ./έτος (-20%) ενώ την δεκαετία 2021-30 δεν αναμένεται να ξεπεράσουν, σε ένα σχετικά ευνοϊκό σενάριο, τις 77 χιλ./έτος (μια εκ νέου μείωση κατά 50%). Αν θεωρήσουμε επομένως τον μακρύ χρόνο, και ανεξάρτητα από τις όποιες διακυμάνσεις των ετησίων δεικτών, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η συρρίκνωσή τους οφείλεται στην μείωση του αριθμού των παιδιών που έφεραν στον κόσμο οι γενεές που γεννηθήκαν από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και μετέπειτα, οι **οικογένειες δηλαδή που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια του 20ου και στα πρώτα χρόνια της τρέχουσας χιλιετιδίας**.

Ο περιορισμένος αριθμός παιδιών που κάνουν σήμερα τα ζευγάρια δεν αφορά φυσικά μόνον την Ελλάδα αλλά όλες τις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες, σε πολλές εκ των οποίων ξεκίνησε πολύ νωρίτερα. Στο σύνολο δε σχεδόν των χωρών της Δυτικής και Βορείου Ευρώπης η πτώση της γονιμότητας ανακόπηκε μεν προσωρινά στις γενεές του μεσοπολέμου (γεγονός που αποτυπώθηκε και στη μεγάλη αύξηση των γεννήσεων τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, βλ. baby boom) αλλά συνεχίστηκε στις επόμενες γενεές. Αυτό όμως που διαφοροποιεί κυρίως την Ελλάδα από τις περισσότερες από τις χώρες αυτές είναι ότι: **ι) η μείωση του αριθμού των παιδιών που έφεραν στον κόσμο τα ζευγάρια ξεκίνησε πολύ αργότερα και συνεχίζεται σχεδόν χωρίς ανακοπή – αν και με μια μικρή ανάπαυλα στις γενεές 1940-55-, με αποτέλεσμα οι γυναίκες που γεννήθηκαν το 1985 να κάνουν λιγότερα από 1,5 παιδιά ενώ οι γεννηθείσες το 1930 έκαναν σχεδόν 2,3 και, ιι) ο αριθμός των παιδιών που φέρνουν στον κόσμο οι γεννηθέντες μετά τα μέσα της δεκαετίας του 50 να απέχει όλο και περισσότερο τόσο από αυτόν που επιθυμούν όσο και από αυτόν που απαιτείται για να αναπληρωθούν**. Απέχει δε ακόμη περισσότερο αν συγκριθούμε με όσες ευρωπαϊκές χώρες δημιουργήσαν εδώ και δεκαετίες ένα ευνοϊκότατο για την οικογένεια και το παιδί περιβάλλον, περιορίσαν τις έμφυλες διακρίσεις και διαθέτουν και ένα διευρυμένο και αποτελεσματικό κράτος πρόνοιας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα παιδιά που έκαναν στην Ελλάδα οι μετά το 1960 γενεές να είναι όλο και λίγο λιγότερα ενώ στις προαναφερθείσες χώρες η γονιμότητα όσων γεννήθηκαν ανάμεσα στο 1945 και το 1985 κυμαίνεται από 1,8 έως 2,0 παιδιά και υπολείπεται λίγο του ορίου των 2,1 που διασφαλίζει την αναπαραγωγή τους.

Οι σημαντικές αλλαγές στις αναπαραγωγικές συμπεριφορές των ζευγαριών που οδήγησαν παντού στον περιορισμό του αριθμού των παιδιών συνοδεύτηκαν –εκτός των άλλων- και με τη ριζική αναθεώρηση του θεσμού του γάμου, της μητρικής αγάπης, της μητρότητας, της σεξουαλικότητας, με την ανάπτυξη νέων προβληματισμών για την εκπαίδευση των παιδιών και την κοινωνικοποίησή τους αλλά και με την υιοθέτηση νέων στρατηγικών για την υλοποίηση των στόχων των δυο εταίρων των ζευγαριών. **Τις τελευταίες όμως δεκαετίες η υλοποίηση των στόχων αυτών είναι εφικτή στο πλαίσιο ενός νέου μοντέλου οικογένειας που διαφοροποιείται σημαντικά από τα προϋπάρχοντα**.

Ο E. Shorter πριν από 50 σχεδόν χρόνια στο κλασικό βιβλίο του για τη γένεση της μοντέρνας οικογένειας (*The making of the modern family*, 1976) διακρίνει τρία "μοντέλα", τρεις περιόδους στην εξέλιξη του θεσμού αυτού που είναι άμεσα συνδεδεμένος με την εξέλιξη της πορείας της γονιμότητας : την παραδοσιακή, την μοντέρνα και τη μετά-μοντέρνα οικογένεια. Η παραδοσιακή οικογένεια συνδέεται με χαμηλή και ύστερη γαμηλιότητα, υψηλή γονιμότητα και θνησιμότητα (κυρίως στη βρεφική και παιδική ηλικία). Οι στόχοι της προτάσσονται των ατομικών και τα υποκείμενα ολοκληρώνονται μέσω αυτής. Η οικογένεια αυτή έχει διάρκεια -σε αντίθεση με το ζευγάρι που αποτελεί ένα απλό διάνυσμα-, οφείλει να επιβιώσει και ταυτόχρονα να διαιωνισθεί στο μέλλον. Ο στόχος επομένως κάθε γενεάς ήταν να τη διατηρήσει μέσω μιας σημαντικής αναπαραγωγής, επιδιώκοντας ταυτόχρονα και την αύξηση της δύναμής της μέσω της αύξησης των μελών της.

Προοδευτικά όμως, ο τύπος αυτός της οικογένειας υποχωρεί δίδοντας τη θέση του στην μοντέρνα (ή άλλως "αστική") οικογένεια: πυρηνική, αποδεσμευμένη και απογυμνωμένη από πληθώρα λειτουργιών, επικεντρωμένη στις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της, αυτόνομη ομάδα με αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της και με αυστηρά διακριτούς ρόλους: η γυναίκα είναι σύζυγος, μητέρα και "υπεύθυνη της εστίας", ο άνδρας, σύζυγος, πατέρας και το οικονομικό στήριγμά της. Τα παιδιά, φορείς του μέλλοντος και "αντικείμενο" παιδείας. Η οικογένεια αυτή χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη κινητικότητα (γεωγραφική, επαγγελματική, κοινωνική) που έχει σαν στόχο τη διαρκή βελτίωση της θέσης της διαχρονικά. Οφείλει να διατηρήσει τη συνέχεια, τη διατήρηση του "ονόματος" με

μια ικανοποιητική αναπαραγωγή και ταυτόχρονα να διασφαλίσει και τη κοινωνική της ανέλιξη, αποφεύγοντας τα πολλά παιδιά που στοιχίζουν όλο και περισσότερο. Οι γόνιοι της αποτελούν σημαντικό στοιχείο της στρατηγικής της για την υλοποίηση των στόχων αυτών ενώ οι γονείς "ολοκληρώνονται" με την "υπέρβαση" τους από τους απογόνους τους.

Η ανάδυση της αστικής οικογένειας που είναι επικεντρωμένη στο παιδί συμβαδίζει με τη μείωση της γονιμότητας, μια μείωση που εντείνεται με τη κρίση του μεσοπολέμου. Με το ξεπέραςμα όμως της κρίσης, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η γονιμότητα φαίνεται να ξαναβρίσκει την δυναμική της καθώς καταγράφεται μια αύξησή της με αποτέλεσμα οι τελευταίες 15-20 προπολεμικές γενεές να φέρουν στον κόσμο περισσότερα παιδιά από όσα απαιτούνται για να εξασφαλίσουν την αναπαραγωγή τους.

Προοδευτικά το μοντέλο της αστικής οικογένειας μετεξελίσσεται ενώ σημαντικές αλλαγές παρατηρούνται στις ατομικές επιδιώξεις των μελών της. Η γυναίκα απαιτεί ταυτόχρονα το δικαίωμα λόγου και την οικονομική της ανεξαρτησία, τα παιδιά την κατανόηση και το διάλογο αμφισβητώντας συχνά τις γονικές εξουσίες ενώ επιθυμούν να δημιουργήσουν τη δική τους ζωή, όχι αναγκαστικά -όπως στο παρελθόν- υποχρεούμενα να υλοποιήσουν τα σχέδια των γονιών τους. **Προοδευτικά το "εγώ" υπερισχύει του "εμείς"**, οι ατομικές επιδιώξεις υπερισχύουν και η οικογένεια τείνει να αποτελέσει έναν μόνον από τους φορείς της ατομικής ολοκλήρωσης των μελών της. Ο Γάλλος δημογράφος L. ROUSSEL διατυπώνει εύστοχα της αλλαγές αυτές αναφέροντας ότι *'η οικογένεια τείνει να μην αποτελεί πλέον ένα κλειστό, προστατευόμενο χώρο χαρακτηριζόμενο από στενές διαπροσωπικές σχέσεις, αλλά μια ομάδα όπου ο καθένας επιδιώκει για τον εαυτό του ικανοποιητικές «απολαβές»*. Ο νέος αυτός τύπος οικογένειας δεν συμμετέχει πλέον σε ένα διαχρονικό οικογενειακό προγραμματισμό που ξεπερνά τις γενεές. Κάθε ζευγάρι προσδιορίζει και οριοθετεί τον οικογενειακό του προγραμματισμό για ένα πεπερασμένο χρονικό διάστημα που ταυτίζεται με τον κύκλο της ζωής του. Μπορεί να διατηρούνται ακόμη στενές σχέσεις με τα άτομα της προηγούμενης γενεάς και τους κατιόντες, αλλά οι σχέσεις αυτές έχουν πλέον ως κέντρο, ως σημείο αναφοράς κυρίως, το ίδιο το ζευγάρι και όχι τη διαχρονική οντότητα που αποτελούσε στο παρελθόν η οικογένεια.

Αναδεικνύονται δε και νέοι κανόνες και ρόλοι που διέπουν/ ρυθμίζουν την οικογενειακή ζωή όπως η άρνηση εξωτερικών ρυθμιστών (η συναίνεση και η διαπραγμάτευση τείνουν να είναι οι βασικές αρχές εσωτερικής ρύθμισης των οικογενειακών αντιθέσεων) και η αναγνώριση της αυτονομίας και της ισότιμης θέσης της γυναίκας. Η αναζήτηση της άμεσης ευτυχίας-ολοκλήρωσης, η θέληση για πλήρη και απόλυτο αυτοπροσδιορισμό των ατομικών διαδρομών και η απαίτηση για αυτονομία, ισοτιμία και ισότητα βρίσκονται πλέον σε αντιστοιχία με τις νέες κοινωνικές αξίες. **Στις νέες αυτές συνθήκες η γονιμότητα εγγράφεται στα πλαίσια της ατομικής ολοκλήρωσης των δύο "εγώ" που αποτελούν το ζευγάρι.** Τα μέλη του αναζητούν πλέον την "ευτυχία" τους, και, για την υλοποίηση του στόχου αυτού απαιτείται -εκτός των άλλων- και ένας μικρότερος αριθμός παιδιών από αυτόν της «αστικής» οικογένειας. *Οι αναζητούμενες εμπειρίες δεν προϋποθέτουν το αδιάλυτο της -εντός ή εκτός γάμου ή συμφώνου- σχέσης και την επαναλαμβανόμενη αναπαραγωγή, ενώ ταυτόχρονα, όπως δεν τίθεται θέμα "διαίωσις" της ομάδας, το πλήθος των παιδιών δεν έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς δεν συνδέεται με τη βελτίωση της "ποιότητας" της πατρότητας- ή της μητρότητας.....*

Στη χώρα μας η μετάβαση στο νέο αυτό τύπο οικογένειας γίνεται με σχετική υστέρηση, η ταχύτητα διάχυσής του διαφοροποιείται στον ελλαδικό χώρο ενώ συνυπάρχουν ακόμη και στοιχεία του πρότερου μοντέλου. Η Ελλάδα εντάσσεται ταυτόχρονα και στην ομάδα εκείνη των χωρών όπου, ελλείψει πολιτικής, ο αριθμός των παιδιών των διαδοχικών μετά το 1950 γενεών υπολείπεται όλο και περισσότερο του επιθυμητού απέχοντας πλέον σημαντικά στις νεότερες γενεές των 2,1 ( του ορίου δηλαδή της αναπαραγωγής). Πρόσφατα όμως, σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες όπου ο αριθμός των παιδιών δεν διαφοροποιείται σημαντικά -όπως στην Ελλάδα- του επιθυμητού, αναδύονται νέοι τύποι οικογένειας (ομόφυλα ζευγάρια, μονογονεϊκές οικογένειες που δεν προκύπτουν από την διάλυση μιας συμβίωσης). Εμφανίζεται δε ταυτόχρονα, με δεδομένη την συνειδητοποίηση των πλανητικών προβλημάτων, και μια ανησυχία για το μέλλον, συνοδευόμενη από ένα έντονο «οικολογικό άγχος». Στις χώρες αυτές το νέο τοπίο αρχίζει να επηρεάζει την αναπαραγωγική συμπεριφορά σχετικά ολιγοπληθών προς το παρόν ομάδων, γεγονός που αποτυπώνεται, εκτός των άλλων, τόσο στην εμφάνιση κινημάτων όπως το *no child movement* όσο και, ως ένα βαθμό, και στη πτώση των ετήσιων δεικτών γονιμότητας. Αν στις προαναφερθείσες χώρες οι στάσεις αυτές διαχυθούν σε ευρύτερες ομάδες του πληθυσμού θα επηρεάσουν αναπόφευκτα και τον αριθμό των παιδιών που θα αποκτήσουν όσοι γεννήθηκαν το πρώτο τέταρτο του XXI αιώνα, οι γενεές Z (1997-2012) και A (2012-2024).....